

ISSN 2076-1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Тілея

Науковий вісник
збірник наукових праць

• Історичні науки

Спеціальний випуск
ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА КРИВОШЕЇ
(1958–2015)

Київ – 2017

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно**Фахове видання**

**з філософських, політичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
№ 747 від 13 липня 2015 р., з історичних наук наказом МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р. (перереєстрація)**

Свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію) друкованого засобу
масової інформації: серія КВ № 22632-12532ПР від 24 квітня 2017 року

Друкується за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 11 від 25 травня 2017 р.); Президії ВГО Української Академії Нauk (протокол № 17.05.25 від 25 травня 2017 р.)

Збірник входить до міжнародних баз

Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія); РИНЦ (Росія).

Шеф-редактор:

Андрушенко В. П.,
д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України,
акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М.,
д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Акопян В. Г.,
д-р філос. наук, ст.н.с. (Україна, Київ)
Кивлюк О. П., д-р філос. наук, ст.н.с.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Муляр В. І.,
д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)

Відповідальний секретар:

Халамендін В. Б.,
д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Редакційна рада:

Андрушенко В. П., д-р філос. наук, проф.,
член – кор. НАН України, акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф., член – кор. НАН України
(Україна, Київ)
Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Вірменія, Єреван)
Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України
(Україна, Київ)
Панчук М. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Рафаельський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член – кор. НАН України
(Україна, Київ)
Степанко М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія:**З історичних наук:**

Войцехівська І. Н., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Дробот І. І., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Журба М. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Лазько Г. Г., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Лисак В. Ф., д-р іст. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Мезга М. М., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Михайлінок В. П., д-р іст. наук, проф. (Україна, Старобільськ)
Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Сушко О. О., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Чернега Л. М., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Шаповал Ю. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

ISSN 2076-1554

Natsional'nyy pedahohichnyy universytet
imeni M. P. Drahomanova

VHO Ukrayins'ka Akademiya Nauk

Hileya

*naukovyy visnyk
zbirnyk naukovykh prats'*

• *Istorychni nauky*

Spetsvypusk

Kyyiv – 2017

Zbirnyk zasnovano 2004 roku. Vykid z druku – shchomisyachno**FAKHOVE VYDANNYA*****z filosof's'kykh, politychnykh nauk zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny******Nº 747 vid 13 lypnya 2015 r., z istorychnykh nauk nakazom MON Ukrayiny № 1328 vid 21 hrudnya 2015 r. (pererecstratsiya)***Svidotstvo pro derzhavnu reyestratsiyu (pereyestratsiyu) drukovanoho zasobu
masovoyi informatsiyi: seriya KV № 22632-12532PR vid 24 kvitnya 2017 roku***Drukuyet'sya za rishennym:******Vchenoyi rady Natsional'noho pedahohichnogo universytetu imeni M. P. Drahomanova
(protokol № 11 vid 25 travnya 2017 r.); Prezydiyi VHO Ukrayins'koj Akademiji Nauk (protokol № 17.05.25 vid 27 travnya 2017 r.)******Zbirnyk vkhodyt' do mizhnarodnykh baz:***

Google Scholar; Index Copernicus (Pol'shcha); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Indyya), RYNTs (Rosija).

Shef – redaktor:**Andrushchenko V. P.**, d-r filos. nauk,
prof., chlen-kor. NAN Ukrayiny, akad. NAPN Ukrayiny
(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)**Holovnyy redaktor:****Vashkevych V. M.**, d-r filos. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)**Spivredaktory:****Akopyan V. H.**, d-r filos. nauk, st.n.s. (Ukrayina, Kyyiv)
Kyvlyuk O. P., d-r filos. nauk, st.n.s.
(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Mulyar V. I., d-r filos. nauk, prof. (Ukrayina, Zhytomyr)**Vidpovidal'nyy sekretar:****Khalamendyk V. B.**, d-r filos. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)**Redaktsiyna rada:****Andrushchenko V. P.**, d-r filos. nauk, prof., chlen-kor. NAN Ukrayiny,
akad. NAPN Ukrayiny
(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Vashkevych V. M., d-r filos. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Zelenkov A. I., d-r filos. nauk, prof. (Bilorus', Minsk)
Kolesnyk V. F., d-r ist. nauk, prof., chlen-kor. NAN Ukrayiny
(Ukrayina, Kyyiv)
Myrzakhanian R., d-r ist. nauk, prof. (Armyenija, Yerevan)
Mykhailchenko M. I., d-r filos. nauk, prof., chlen-kor. NAN Ukrayiny
(Ukrayina, Kyyiv)
Panchuk M. I., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyyiv)
Rafal's'ky O. O., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyyiv)
Savyle'yev V. L., d-r ist. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Soldatenko V. F., d-r ist. nauk, prof., chlen-kor. NAN Ukrayiny
(Ukrayina, Kyyiv)
Stepyko M. T., d-r filos. nauk, prof. (Ukrayina, Kyyiv)**Redaktsiyna kolehiya:*****Z istorychnykh nauk:*****Voitsekhiv's'ka I. N.**, d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyyiv)**Drobot I. I.**, d-r ist. nauk, prof.

(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Zhurba M. A., d-r ist. nauk, prof.

(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Laz'ko H. H., d-r ist. nauk, prof. (Bilorus', Homel')**Lysak V. F.**, d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Mariupol')**Mezha M. M.**, d-r ist. nauk, prof. (Bilorus', Homel')**Mykhaylyuk V. P.**, d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Starobil's'k)**Stoyan T. A.**, d-r ist. nauk, prof.

(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Sushko O. O., d-r ist. nauk, prof.

(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Cherneha L. M., d-r ist. nauk, prof.

(Ukrayina, Kyyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Shapoval Yu. I., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyyiv)**Hileya:** naukovyy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats' / Hol. red. V. M. Vashkevych. – K. : «Vydavnytstvo «Hileya», 2017. – Spetsvypusk. – 88 s.

Kontseptsiya zbirnyka bazuyet'sya na bahatoplanovomu naukovomu vysvitlenni problem informatsiynoi tsivilizatsiyi, shcho formuyet'sya. Osnovni rubryky okhopylyut' haluzi istorychnykh, filosof's'kykh ta politychnykh nauk. Rozrakhovanyy na fakhivtsiv humanitarnykh ta sotsial'no-politychnykh nauk.

© Redaktsiyna kolehiya, 2017

© Avtory statey, 2017

© Natsional'nyy pedahohichny universytet

imeni M. P. Drahomanova, 2017

© VHO Ukrayins'ka akademija nauk, 2017

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Програма Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Перші козацькі читання пам'яті Володимира Кривошеї (1958–2015)»	7
Галина Я. І. Володимир Володимирович Кривошея і Музей гетьманства	10
Алфьоров О. А., Різніченко О. С. РЕССТР Охтирського полку 1681 року	11
Гордієнко Д. С. Постать Гетьмана Івана Мазепи на сторінках часопису «Тризуб» (Париз, 1925–1940)	14
Казіміров Д. В. Родини менської сотенної старшини у сповідних розписах ХVІІІ ст.	20
Коваленко О. В. Ремісники Гетьманщини на сторінках «Київської старовини»	28
Кондратьєв І. В. До історії козацько-шляхетського роду Силичів	31
Кривошея Ір. І. Генеалогічні матеріали Козелецької актової книги (1664–1765): Коровки-Вольські та Мокієвські	34
Кривошея І. І. Відшукання «російського дворянства» мешканцями українських маєтків польських аристократів Потоцьких (кінець XVIII – перша половина XIX століття)	38
Купрієнко С. А. Козацтво, Україна та Східна Європа в іспаномовних джерелах 17 ст.	42
Луняк Є. М. Відображення діяльності українського козацтва у творчості Вольтера	49
Ребенок В. В. Українське козацтво початку XVII ст. у «Нарисі історії Польщі» М. Бобжинського	56
Салтан О. М. Харківський портрет Гетьмана Івана Мазепи	60
Синяк І. К. Полкова і сотенна старшина у присяжному списку Гадяцького полку 1718 року	66
Токарев С. А. Вихідці із Запорозької Січі у складі козацької старшини Ніжинського полку (60-ті рр. XVII ст.)	70
Фігурний Ю. С. Роль П. Калнишевського в суспільно-політичних трансформаціях та у духовному й культурному житті України XVIII ст.	73
Щербак В. О. Козацький гетьман Тарас Федорович	76
Мицик Ю. А. 1673–1674: тяжкі роки Поділля в світлі польських рукописних газет і листів	79

CONTENT

HISTORICAL SCIENCES

Program of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation «The First Cossack Readings of Memory of Volodymyr Krivoshey (1958–2015)»	7
Galina Ya. I. Volodymyr Volodymyrovych Krivoshey and Museum of hetmanhood	10
Al'forov O. A., Riznichenko O. S. The register of Cossacks of the Okhtyrka regiment 1681	11
Hordienko D. S. The figure of Hetman Ivan Mazepa in the pages of the journal "Trident" (Paris, 1925–1940)	14
Kazimirov D. V. Families of Mena company's officers in confession lists of XVIII th century	20
Kovalenko O. V. The handicraftsmen of the hetmanschina on the pages of «Kievskaya starina»	28
Kondratiev I. V. Revisiting history of cossack szlachta Silicz family	31
Kryvosheia I. I. Genealogical information of Kozelets register (1664–1765): the Mokiyevskyis and Korovka-Volskyis	34
Kryvosheia I. I. The search of "The Russian nobility" by Ukrainian estate residents Polish aristocrats Potocki (end XVIII – early nineteenth century)	38
Kupriienko S. A. Cossacks, Ukraine and Eastern Europe in Spanish sources of the 17th century	42
Luniak Y. M. Imaging of Ukrainian Cossack's activity in the works of Voltaire	49
Rebenok V. V. Ukrainian Cossacks in the early XVII century in the "Sketch on History of Poland" by M. Bobginskii	56
Saltan O. M. Kharkivski picture of hetman Ivan Mazepa	60
Syniak I. L. Regimental and squadron officers in the jury list Hadiach regiment in 1718	66
Tokarev S. A. Natives from the Zaporizhian Sich in composition of Cossack petty officer of the Nizhyn regiment (60 th XVII of century)	70
Fihurnyi Y. S. The role of P. Kalnyshevsky in the socio-political transformation and the spiritual and cultural life of Ukraine of XVIII century	73
Shcherbak V. O. Cossack hetman Taras Fedorovich	76
Micik Yu. And. 1673–1674: the heavy years of Podillya in the light of the Polish handwritten newspapers and letters	79

етнографічного заповідника «Переяслав». Збірник наукових статей. Релігійне життя Переяславської землі IX – ХХI ст. – К., 2007. – Випуск 1(3). – С. 92 – 94.

9. Коцур А.П., Коцур В.П. Шлях на Голгофу. Від кошового Петра Калнишевського до СВУ. – К.: Хрестатик, 1996. – 64 с.

10. Кулінік Д.І. Останній кошовий Петро Калнишевський. – К.: Видавництво т-ва «Знання» України, 1991. – 48 с.

11. Лист Петра Калнишевського до іконописця Павла Петрашева 1768 р. вересня 7 // Коцур В.П., Коцур А.П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття ... – С. 39.

12. Луняк Е. Остання конференція Володимира Кривошиї // Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні... – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 8-11.

13. Мицик Ю.А. Калнишевський (Калниш) Петро Іванович // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Київ: Генеза, Запоріжжя. Прем'єр, 2002. – С. 190-191.

14. Мицик Ю. Спомин про Володимира // Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні... – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 11-17.

15. Рішняк І.М. Він творив Українську Державу // Кулінік Д.І. Лицар Дикого Поля. Петро Калнишевський. Історико-документальний роман-ессе. Видання шосте доопрацьоване. – К.: ТОВ ВПЦ «Літопис – ХХ», 2012. – С. 4-6.

16. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.

17. Шовкун Ю.І. Політико-адміністративна, господарська та військова діяльність П. Калнишевського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.

References

1. Apanovych O. Ne propala yikhnia slava: Peredumovy i naslidky skasuvannia Zaporizkoi Sichi // Vitchyzna. – 1990. – № 9. – С. 164-173.
2. Apanovych O.M. Hetmany Ukrayny i koshovi otamany Zaporozkoi Sichi. – K.: Lybid, 1993. – 288 s.
3. Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi // Kotsur V. P., Kotsur A.P. Vid Suly do Biloho moria: shliakh cherez try stolittia (Do 200-riechchia vid dnia smerti ostannoho koshovooho otamana Zaporozkoi Sichi P.I. Kalnyshevskoho). – K.: Pereiaslav-Khmelnitskyi: Knyhy-KhKhI, 2004. – S. 22-43.
4. Hrybovskyi V.V. Koshovyy otaman Petro Kalnyshevskyi. – Dnipropetrovsk: Porohy, 2004. – 132 s.
5. Hrushevskyi M. Iliustrovana istoria Ukrayny. Z dodatkom Novoho Periodu Istorii Ukrayny za roky vid 1914 do 1919. – Niu-York: Vyadvnytstvo Shkilnoi Rady, [Bez roku]. – 560 s.
6. Z Manifestu Kateryny II pro likvidatsiu Zaporozkoi Sichi // Istorija Ukrayny vid naidavnyshykh chasiv do sohodennia. Zbirnyk dok. i materialiv / za zah. red. A. P. Kotsura, N.V. Teres. – Kyiv-Chernivtsi: Knyhy-KhKhI, 2008. – 652 s.
7. Kotsur A. Troitskyi sobor P. Kalnyshevskoho v Novomoskovsku – vershyna ukraїnskoho derevianoho zodchestva KhVIII st. // Chasopys ukraїnskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei – K., 2006. – Vyp. 5. – S. 5-9.
8. Kotsur A., Kotsur H. Tserkovno-dobrochynna dijalnist koshovooho otamana Zaporozkoi Sichi Petra Kalnyshevskoho // PEREYASLAVIKA: Naukovi zapysky Natsionalnoho istoriko-ethnografichnoho zapovidnika «Pereiaslav». Zbirnyk naukovykh statei. Relihiyne zhyytia Pereiaslavskoi zemli IKh – KhKhI st. – K., 2007. – Vypusk 1(3). – S. 92 – 94.
9. Kotsur A.P., Kotsur V.P. Shliakh na Holhofu. Vid koshovooho Petra Kalnyshevskoho do SVU. – K.: Khreshchatyk, 1996. – 64 s.
10. Kulyniak D.I. Ostatniy koshovyy Petro Kalnyshevskyi. – K.: Vyadvnytstvo t-va «Znannia» Ukrayny, 1991. – 48 s.
11. Lyst Petra Kalnyshevskoho do ikonopystsia Pavla Petrasheva 1768 r. veresnia 7 // Kotsur V. P., Kotsur A.P. Vid Suly do Biloho moria: shliakh cherez try stolittia ... – S. 39.
12. Luniak E. Ostatnia konferentsiya Volodymyra Kryvoshyyi // Hetman Petro Doroshenko ta yoho doba v Ukrayni... – Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, 2015. – S. 8-11.
13. Mytsyk Yu.A. Kalnyshevskyi (Kalysh) Petro Ivanovych // Ukrainske kozatstvo: Mala entsyklopediia. – Kyiv: Geneza, Zaporižzhia: Premier, 2002. – S. 190-191.
14. Mytsyk Yu. Spomyn pro Volodymyra // Hetman Petro Doroshenko ta yoho doba v Ukrayni... – Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, 2015. – S. 11-17.
15. Rishniak I.M. Vin tvoryv Ukrainsku Derzhavu // Kulyniak D.I. Lytsar Dykoho Polia. Petro Kalnyshevskyi. Istoryko-

dokumentalnyi roman-esse. Vydkannia shoste doopratosowane. – K.: TOV VPTs «Litopys – KhKh», 2012. – S. 4-6.

16. Skalkovskyi A.O. Istorija Novoi Sichi, abo ostannoho Kosha Zaporozkoho. – Dnipropetrovsk: Sich, 1994. – 678 s.

17. Shovkun Yu.I. Polityko-administrativna, hospodarska ta viiskova dijalnist P. Kalnyshevskoho: avtoref. dys. na zdobutтя nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrayny». – Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2008. – 20 s.

*Fihurnyi Y. S., Candidate of Science in History,
Head of Ukrainian Ethnology Department
of RIUS of MES of Ukraine (Ukraine, Kyiv).
ukr.ethnol_fus@ukr.net*

The role of P. Kalnyshevsky in the socio-political transformation and the spiritual and cultural life of Ukraine of XVIII century

The purpose of the research is to explore the role of P. Kalnyshevsky in social and political transformations and in the spiritual and cultural life of Ukraine of XVIII century. In writing the article was used the following research methods: historical, comparative historical, diachronic, chronological, retrospective, problem-chronological and others. During the state activity of P. Kalnyshevsky was implemented evolutionary transition of New Host from the military formation to purely multifunctional military-political organization that was based on a solid economic basis and in the future could become the basis of the Ukrainian statehood. P. Kalnyshevsky focused on settlement of Black Sea steppes by Ukrainians, transforming them from sparsely populated areas to fine career, which eventually led to a significant expansion of Ukrainian ethnic territories, despite the resistance and opposition of Russia. These effective means of Koshevyy contributed to the development and inclusion of whole Black Sea Region to ethnocultural space of Ukraine.

Keywords: Ukraine, Ukrainian, P. Kalnyshevsky, Zaporizhzhya Sich, state and ethno-cultural activities.

* * *

УДК 94(477) “16”

Щербак В. О.

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Київський університет імені Бориса Грінченка (Україна, Київ), shcherbak.vitalii@gmail.com

КОЗАЦЬКИЙ ГЕТЬМАН ТАРАС ФЕДОРОВИЧ

У статті висвітлюється постать визначного козацького ватажка першої половини XVII ст. Тараса Федоровича. Увага акцентується на організації великого повстання в Україні 1630 р.

Ключові слова: Тарас Федорович, козацький гетьман, повстання України.

Розвиток визвольного руху в Україні в другій чверті XVII століття набував якісно нових рис. У козацькому середовищі поступово утверджується ідея перенесення запорозьких порядків на волості. Наприкінці 20-х років, незалежно від реєстрового війська, перебуваючого в королівській службі, на Запорозькій Січі формується нересурсове козацтво із відповідними військовими структурами. Його ватажки, переважно із шляхетського середовища, намагалися перебрати ініціативу боротьби за станові права і привілеї і здобувати їх із зброєю в руках. Серед цих перших козацьких провідників фігурує під іменем Тараса, Тараса Козака, Тараса Трясила – Тарас Федорович.

Мета статті – на прикладі особистості – окреслити поступ визвольного руху в Україні першої половини XVII ст.

Відомості про представників родини Федоровичів фіксуються в історичних джерелах з кінця XV ст. коли за ними – замковими зем'янами було визнано шляхетство. Протягом наступних десятиліть вони згадуються як служилі люди князя Костянтина

Острозького. У 1516 р. Гурко Федорович одержав від протектора маєтність у довічне володіння [10, арк. 48]. В описі Овруцького замку 1545 р. серед замкових слуг згадується Фетист Федорович. Козацький полковник Сасико Федорович у якості посла запорожців їздив з Еріхом Лясою (1594) до німецького імператора Рудольфа II [9, с. 108], відзначився також як сподвижник Семерія Наливайка та Григорія Лободи [14, с. 61–64]. У поході під Хотин (1621) один із козацьких полків очолював Тиміш Федорович [3, с. 250], а посланцем до Варшави від реєстрового війська (1625) виступає Ілляш Федорович. Свідками на копіному суді Овруча (1629) виступали бояри Онуфрій і Гнат Федоровичі [1, ч. 4, т. I, с. 76]. Свідчення про більш ранній період життя Тараса Федоровича обмежені. Відомо лише, що він виходець із чигиринської козацької родини, після Куруківської угоди 1625 р. короткий період обіймав посаду корсунського полковника.

Навесні 1630 р. на Запорожжі Тарас Федорович був обраний козацьким гетьманом і очолив повстання. Завдяки широкій агітації на Подніпров'ї йому вдалося мобілізувати десятки тисяч чоловік. Вперше в козацьких універсалах поряд із традиційними становими вимогами містилися заклики до захисту православ'я і ліквідації уніатства в Україні [12, dz. 2, spr. 1025, s. 67]. Та й час був обраний підходящий, коли ситуація на волостях досягла високої напруги через введення в дію нового загальнодержавного податку. Не вщухали конфесійні конфлікти, оскільки влада не бажала офіційно легалізувати православну церкву, зростало незадоволення реєстрових умовами служби.

Для попередження можливих заворушень уряд Речі Посполитої після закінчення війни з Швецією у 1629 році направив у Київське воєводство значну частину кварцяного війська. Посли київського митрополита Йова Борецького – його брат Андрій та монахи Григорій і Йосип розповідали путівльським воєводам, що лише в районі Києва нараховувалося близько восьми тисяч жовнірів [2, с. 82]. Автор Львівського літопису вказував на розташування окремих загонів на лівому березі Дніпра, чого ніколи не практикувалося [8, с. 106]. Вперше правлячі кола наважилися зайняти військами територію, населену переважно козаками і незакріпленими селянами.

Старший реєстрового війська Григорій Чорний не ризикував з'являтися на Запорозькій Січі. Ходили чутки про його перехід до уніатства та обіцянки вести непримириму боротьбу з «випищиками» – козаками, які з різних причин опинилися поза реєстром. Під час перегляду останнього в січні-лютому 1630 р., з ініціативи Григорія Чорного, із списків викреслили близько трьохсот запорожців – учасників кримських походів. Він поставив умови їхнього повернення до реєстру – прибуття із Січі на волості з артилерією і в майбутньому підкорятися беззастережно. Тобто між старшим Війська Запорозького і очільниками січової громади встановилися напружені стосунки.

У середині березня 1630 р. десятитисячне повстанське військо вирушило по Правобережжю в напрямку Черкас, де розташувалася резиденція старшого реєстру. Очолювали полки Андрій Діденко, Данило Білоцерківець, Михайло Пивоваренко. Серед інших старшин були: Богдан Кизим, Іван Гиря, Левко Бут,

Федор Прало, Іван Сорока, Левко Каленик, Григорій Яцина. Під час зупинки в містечку Боровиці козацький суд виніс смертний вирок Григорію Чорному, якого доставили туди розвідники. Водночас Тарас Федорович звернувся з універсалами до українського народу, в них він закликав братися до зброй «хто був козаком, і тих, хто ним хоче бути, щоб усі прибували, вольностей козацьких заживали, віру благочестиву від замислів лядських рятували» [11, с. 31]. Вимога здобуття козацьких «вольностей» означала по суті юридичне оформлення особливого правового статусу козацтва в соціальній структурі суспільства. У гасло «боротьба за віру» також вкладався відповідний зміст: визволення краю від іноземного панування, знищення католицизму та уніатства.

Автор Львівського літопису відзначав, що населення активно відгукнулося на звернення Тараса Федоровича, «почалися купити зевсю» [8, с. 106]. Тисячі селян, жителів міст і містечок Подніпров'я, Поділля, Волині і навіть Галичини приєднувалися до повстанського війська, створювали загони народних месників. Тим часом Федорович на чолі основних сил підійшов до Корсуня і разом з міщенами 25 березня розгромив частини жовнірів. Під час бою більшість реєстрових перейшли на бік повсталих, а інші втекли до Бара, де знаходилася головна квартира коронного гетьмана Станіслава Конецпольського.

З Корсуня Тарас Федорович направив посольство до Конецпольського і запропонував відмінити чинність Куруківського договору та покарати як зрадників реєстрових, що перебували при королівському війську. Коронний гетьман дав негативну відповідь і наказав активізувати підготовку до карального походу проти повстанців [1, ч. 3, т. I, с. 297].

Перебування повстанського війська на Правобережжі сприяло позитивний вплив на активізацію дій окремих загонів народних месників. Ще на початку року відбувся збройний виступ селян і козаків-випищиків у Трипільському старостві Київського воєводства. Навесні населення Києва, Василькова, Павловочі, Димера та інших міст підтримало повсталих. Королівський секретар Якуб Жадзік у листі київському воєводі Томашу Замойському від 16 квітня писав про необхідність мобілізації сил для придушення виступів [13, с. 33]. У реляції вальному сейму коронний гетьман вказував, що універсали Тараса Федоровича та заклики «деяких осіб духовних і світських грецької релігії, в яких сповіщалось, що віру їх нищать... роздратували чернь і всю Україну розбурхали так, що ніхто з тамошньої шляхти не був у безпеці в своєму домі» [3, с. 77]. Очевидно, звернення до населення надійшло від київського митрополита Йова Борецького, який підтримував тісні стосунки з козацтвом, вбачаючи в ньому головну силу в захисті православ'я від католицької експансії.

Тарас Федорович здійснив тривалий рейд по Правобережжю, з Корсуня через Канів у напрямку Києва. Лише в районі Стайок, де здавна існувала надійна переправа, повстанці перейшли на лівий берег Дніпра. Козацький гетьман намагався використати річку як природний оборонний рубіж у майбутніх боях з коронним військом. Здобувши Бориспіль та Баришівку, він направився до Переяслава, куди прибували десятки

загонів повстанців з Київщини, Полтавщини та Чернігівщини та Сіверщини [12, dz. 2, spr. 1025, s. 56].

За свідченням сина боярського з Путівля Григорія Гладкого, який за завданням московського уряду з розвідувальною метою прибув в Україну і протягом трьох тижнів перебував в оточеному таборі під Переяславом, там нараховувалось близько тридцяти семи тисяч повстанців. Подібна цифра учасників повстання – близько 30 тисяч означувалася і в листі старости містечка Орля на Підляшші Станіслава Куроша від 29 квітня до князя Криштофа Радзивілла [12, dz. 5, spr. 8080, s.479]. У Москві уважно стежили за розвитком подій в Україні з метою використання їх у боротьбі проти Речі Посполитої. Царський уряд мав намір розірвати Деулинське перемир'я і готовував військові сили до наступу в напрямках Полоцька, Смоленська і Києва.

Згодом під Переяслав прибуло близько восьми тисяч королівського війська, а разом із магнатськими загонами та частиною реестрових козаків чисельність польсько-шляхетських сил досягла двадцяти тисяч. На відміну від повстанців карагелі були добре озброєні, мали в обозі як легку так і облогову артилерію.

З перших днів травня коронне військо розпочало відчайдушний штурм повстанського табору. В польській літературі мовиться про його перемоги. Однак достовірність таких тверджень спростовується свідченнями сучасників. Так, у листі магната Павла Белецького з Варшави до литовського гетьмана Яна Сапіги зазначалося: «Як поширюються козацькі безпорядки в Україні, Ви побачите із гетьманського листа, якого надсилаю. Правда, він не вказує в ньому на свої втрати в людях, але ті жовніри, які прибули сюди після битви, визнають втрату немалу, чимало їх також взято в полон і між ними найбільш видатний пан Чарнецький» [4, c. 79]. Конецпольський постійно писав листи до короля з проханням нових підкріплень, визнаючи зростання опору повстанців, незважаючи на відчайдушні приступи їх табору.

Становище коронного війська ускладнювалося також активними діями невеликих повстанських загонів по всьому Подніпров'ю. Львівський літописець говорить про розгром жовнірських частин на шляху до Переяслава в Копачеві, Димері, Білгородці. Лише одному із, загонів чисельністю півтори тисячі чоловік вдалося переправитися на лівий берег, але в п'яти верстах від Борисполя він був оточений і повністю знищений. В районі Києва повстанці спалили декілька десятків човнів, щоб не допустити переправи на Лівобережжя противника. Все це сприяло діям основних сил Тараса Федоровича під Переяславом. Повернувшись до Путівля, Г. Гладкий розповідав: «У польських де государь, людей с черкасы в те три недели бои бували многие, и на тех де боех черкасы поляков побивали, а на последнем де, государь, бою черкасы у гетьмана Конецпольского в обозе наряд взяли, и многих поляков в обозе побивали, и перевозом по Днепру отнели, и поромы по перевозом пожгли» [6, c. 89]. Найяскравіші епізоди битви детально висвітлені у Львівському літописі. Так, в ніч на 20 травня невеликий козацький загін проник у табір коронного війська. Штаб Станіслава Конецпольського охороняла так звана «Золота рота» (назва походила від золотого кола на її прапорі)

чисельністю близько півтори сотні шляхтичів із знатних родів, які були повністю знищені.

Відсутність підкріплень та людські втрати поставили коронне військо в скрутне становище. Крім того, через відтягування платні, жовніри мали намір відмовитися від подальшої служби. Зібрані й надіслані уніатами під Переяслав декілька тисяч золотих потрапили до рук повстанців. У цій ситуації коронний гетьман виступив ініціатором переговорів між ворогуючими сторонами. У декларації, надісланій Тарасу Федоровичу під назвою «Способ заспокоєння гніву його королівської милості за провини Війська Запорозького», він пропонував припинити військові дії на таких умовах: збереження в цілому Куруківського договору 1625 р. видача Т. Федоровича, як головного призвідця бунту, визнання старшого, кого призначить король; об'єднання реестрових, які брали участь у боях з обох сторін, в єдине військо: розпуск нереестрових козаків; повернення полонених жовнірів [3, c. 345-346].

Частина запорожців, хто не бажав йти на угоду з противником, умовила Тараса Федоровича відійти на Запорозьку Січ, що помітно позначилося на ході подальших переговорів. Від імені повстанців їх повів Антон Бут. Крім того, наближення строку закінчення Деулинського перемир'я між Річчю Посполитою і Московською державою не дозволяло коронному гетьману наполягати на виконанні всіх його вимог.

Згідно із статтями Переяславської угоди від 29 травня 1630 року повстанці визнавали свою провину, але відмовилися видати властям Федоровича. Залишався в силі Куруківський договір. Реестровці, які перебували з обох сторін, зобов'язувалися залишатися в дружніх стосунках. Всі інші повстанці повинні були повернутися в панські маєтки. Старшим реестрового війська коронний гетьман призначив Тимоша Орендаренка [7, c. 308-310].

Навесні 1631 р. Тарас Федорович знову розіслав заклики на волості для продовження боротьби за козацькі вольності. Проте, через суперечності в рядах козацтва справа де повстання не дійшла. А на посаду старшого реестру С. Конецпольський замість Тимоша Орендаренка призначив лояльного до уряду Речі Посполитої Івана Кулагу. Водночас Федорович не втрачав надії на продовження збройної боротьби, маючи намір використати фактор Тридцятирічної війни (1618–1648), адже керівники ворогуючих коаліцій докладали немало зусиль, щоб схилити на свій бік українських козаків.

Наприкінці 1632 року розпочалася московсько-польська війна, названа пізніше Смоленською, в якій уряд Речі Посполитої велиki надії покладав на українське козацтво. Авторитет Тараса Федоровича у запорожців був високий і тому не випадково бачимо його разом із Тимошем Орендаренком та Яковом Острянином серед ватажків козацьких загонів. Як те траплялося й раніше, за послуги уряду козаки не одержали плати в повній мірі, незважаючи на відход до Речі Посполитої за умовами Поляновського договору 1634 року, значних земельних територій. Тому не випадково на Канівській раді на початку 1635 року Федорович знову закликав козаків до повстання.

Не збереглися, на жаль, свідчення про подальшу долю Тараса Федоровича. Цілком можливо, що він був

участь у наступному великому повстанні в Україні 1637–1638 років під проводом Павла Бута, Якова Острянина та Дмитра Гуні, або ж, як немало запорожців, залишився на Дону. В усікому разі можна погодитися і з словами літописця, який відзначив, що й після 1630 року Тарас Федорович перебував у середовищі козацьких ватажків «со славою девять лет и скончался спокійно» [5, арк. 95].

Таким чином, в особі гетьмана Тараса Федоровича бачимо представника нової генерації української козацтва. Вперше він очолює збройне повстання організованого нересстрового війська, висуває конкретні вимоги перед польськими властями: офіційного розширення правового статусу козацтва та знищення уніатства. Тарас Федорович виступає талановитим козацьким полководцем, одним із найвизначніших діячів визвольного руху в Україні першої половини XVII століття.

Список використаних джерел

1. Архив Юго-Западной России. – Ч. 3. – Т. 1. – К., 1863. – 433 с.; Ч. 4. – Т. 1. – К., 1867. – 460 с.
2. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: в 3-х т. – Т. 1. М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 587 с.
3. Жерела до історії України-Русі. – Т. 8. – Львів, 1908. – 407 с.
4. Жукович П.Н. Сеймовая борьба православного западно-русского дворянства с церковной унией / П.Н. Жукович. – Вып. 6. – СПб., 1912. – 199 с.
5. Державна російська бібліотека. Відділ рукописів. – Ф. 152, спр. 32, 119 арк.
6. Історія України в документах і матеріалах. – К., 1941. – Т. 3. – 214 с.
7. Кулиш П. Материалы для истории воссоединения Руси / П. Кулиш. – Т. 1. – М., 1877 – 347 с.
8. Львівський літопис // Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. – К.: Нaukova dumka, 1970. – С. 99-124.
9. Лясота Ерих із Стеблева. Щоденник / Ерих Лясота // Жовтень. – 1984. – № 10. – С. 97-110.
10. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 840, оп. 1, спр. 10, 62 арк.
11. Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648-1654 рр. / В.О. Щербак. – К.: Нaukova dumka, 1989. – 127 с.
12. Arhiwum Główne Akt Dawnyh w Warszawie. Arhiwum Radziwiłłow, dz. 2, spr. 1025. – 133 s.; dz. 5, spr. 8080. – 512 s.
13. Arhiwum Główne Akt Dawnyh w Warszawie. Arhiwum Zamojskich, spr. 401. – 68 s.
14. Listy Stanisława żolkiewskiego 1584-1620. – Kraków, 1868. – 152 s.

References

1. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii. – Ch. 3. – T. 1. – K., 1863. – 433 s.; Ch. 4. – T. 1. – K., 1867. – 460 s.
2. Vossoedinenie Ukrayini s Rossiej. Dokumenty i materialy: v 3-h t. – T. 1. M.: Izd-vo AN SSSR, 1954. – 587 s.
3. Zherela do istorii Ukrayini-Rusi. – T. 8. – Lviv, 1908. – 407 s.
4. Zhukovich PN. Sejmovaia bor'ba pravoslavnogo zapadno-russkogo dvorjanstva s cerkovnoj unieju / P.N. Zhukovich. – Vyp. 6. – SPb., 1912. – 199 s.
5. Derzhavna rosijs'ka biblioteka. Viddil rukopisiv. – F. 152, spr. 32, 119 ark.
6. Istorija Ukrayini v dokumentah i materialah. – K., 1941. – T. 3. – 214 s.
7. Kulish P. Materialy dlja istorii vossoedinenija Rusi / P. Kulish. – T. 1. – M., 1877 – 347 s.
8. L'vis'kij litopis // Bevzo O.A. L'viv's'kij litopis i Ostroz'kij litopiseç: Dzhereloznavche doslidzhennja. – K.: Naukova dumka, 1970. – S. 99-124.
9. Ljasota Erih iz Stebleva. Shchodennik / Erih Ljasota // Zhovten'. – 1984. – № 10. – S. 97-110.
10. Central'nij derzhavnij istorichnj arhiv Ukrayini v m. Kiev. – F. 840, op. 1, spr. 10, 62 ark.

11. Shherbak V.O. Antifeodal'ni ruhi na Ukrayini napередодні vizvol'noj vijni 1648-1654 rr. / V.O. Shherbak. – K.: Naukova dumka, 1989. – 127 s.

12. Arhiwum Główne Akt Dawnyh w Warszawie. Arhiwum Radziwiłłow, dz. 2, spr. 1025. – 133 s.; dz. 5, spr. 8080. – 512 s.

13. Arhiwum Główne Akt Dawnyh w Warszawie. Arhiwum Zamojskich, spr. 401. – 68 s.

14. Listy Stanisława żolkiewskiego 1584-1620. – Kraków, 1868. – 152 s.

Shherbak V. O., doctor of historical sciences,

**Professor, Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine), shcherbak.vitalii@gmail.com**

Cossack hetman Taras Fedorovich

The article highlights the outstanding figure of Cossack leader first half XVII. Taras Fedorovich. Attention is focused on the organization of his great uprising in Ukraine in 1630

Keywords: Taras Fedorovich, Cossack hetman uprising, Ukraine.

* * *

УДК 930.2(438):477.43/44»1673/1674»

Мицик Ю. А.,
доктор історичних наук, професор
(Україна, Київ)

1673–1674: ТЯЖКІ РОКИ ПОДІЛЛЯ В СВІТЛІ ПОЛЬСЬКИХ РУКОПИСНИХ ГАЗЕТ І ЛИСТИВ

В статті подано підбірку рукописних документів з зарубіжних архівосховищ, пов'язаних з історією Поділля часів Руїни.

Ключові слова: джерела, архів, Гетьманщина, Україна, Поділля, Османська імперія.

У 1673-1674 рр. для Поділля продовжились нещасливі роки Руїни, які невдовзі привели до того, що під ударами агресорів впала Правобережна Гетьманщина, а її територія значно запустіла. Основна причина трагедії Поділля, як і всієї України, особливо Правобічної, – агресія Речі Посполитої, Московської держави, Османської імперії. Питання про Руїну досі залишається недостатньо вивченим через негласні цензурні заборони його обходили мовчанкою або були змушені обмежуватись стереотипами московської історіографії. Нині на перешкоді стоїть тяжке економічне становище України, внаслідок чого систематичне недофинансування історичної науки перейшло в стадію ліквідації академічних НДІ, гостро відчувається брак кваліфікованих кадрів. Не менш важлива причина полягає в деформації джерельної бази (загибель джерел внаслідок війн, стихійних лих, поганих умов зберігання, свідомого знищення джерел тощо).

Тому дуже важливими є джерельні публікації, особливо ті, які базуються на зарубіжних архівосховищах. Частину з них, виявлених внаслідок неодноразових кверенд у Польщі, починаючи з 1978 р., ми й публікуємо нижче. У даному випадку ми залучили популярні в Речі Посполитій збірники різноманітних джерел т. зв. „silva rerum“, „miscellania“, „varia“, які містили у своєму складі і універсали, і листи, і новини (прообраз сучасних газет) тощо. Про них ми неодноразово писали і тому відсилаємо зацікавлених до наших попередніх робіт [1]. Тут же наводимо 33 джерела за 1673-1674 рр. у вигляді реєстрів, які логічно продовжують наші публікації аналогічних матеріалів попередніх років. Переважно вони взяті